

แม่น้ำยม

ป่าสักทอง... วิถีชีวิตของคนสระเคียบ

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ๙๗๔-๙๓๙๗๙-๕-๙

พิมพ์ครั้งแรก

มีนาคม ๒๕๔๙

จำนวน

๒,๐๐๐ เล่ม

ราคา

๑๕๐ บาท

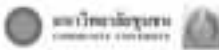
บรรณาธิการ

สายัณห์ ขำหนึ่ง

กองบรรณาธิการ

เพียรพร ตีเทศน์ จันทรา ใจคำมี สุมาตร์ ภูถายยาว
เยาวลักษณ์ ศรีคำภา ประจักษ์ ศรีคำภา ธีระพงศ์ โพธิ์มัน
อนุชิต สิงห์สุวรรณ ประสิทธิ์พร กภาพ่อนศรี ชาติชาย ธรรมโม
วิลาวัลย์ ชันทะบุตร

ผลิตและจัดพิมพ์ โดย

ศูนย์ฝึกอบรมสิ่งแวดล้อม

๕/๑๑๒ ซ.บรมราชชนนี ๑๓ แขวงอรุณอัมรินทร์

เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้

๗๙ หมู่ ๑๐ ถ.สุเทพ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐๕๓-๒๗๙๓๓๔ โทรสาร ๐๕๓-๒๙๓๖๐๙

www.searin.org

มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์ ๒๕๑/๙๙-๙๐ ถ.พหลโยธิน

บางเขน กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐

โทรศัพท์ ๐๒-๕๒๑๓๔๓๖, ๐๒-๕๕๒๒๑๑๑

โทรสาร ๐๒-๕๕๒๖๐๙๓

www.wildlifefund.or.th

รูปเล่ม/พิมพ์ที่

วนิตา เพรต โทรศัพท์ ๐๑-๗๙๓๙๕๖๙

จัดจำหน่ายโดย

บริษัท เคสโก้ไทย จำกัด โทรศัพท์ ๐๒-๒๒๕๙๕๓๖ - ๙

Published by

Southeast Asia Rivers Network

This publication was made possible by the collaboration of

กิติกรรมประกาศ

แม่น้ำยม ป่าสักทอง วิถีชีวิตของคนสะเคียบ เป็นงานวิจัยของชาวบ้าน บ้านคอนชัย บ้านคอนชัยสักทอง บ้านคอนแก้ว และบ้านแม่เต็น ที่อาศัยอยู่ในเขตผืนป่าแม่ยม ตำบลสะเคียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการนำเสนอข้อมูลในด้านต่างๆ ของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่บริเวณพื้นที่ป่าแม่ยม ในการนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่า และแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชาวบ้าน ที่อาศัยอยู่กับผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์มาอย่างช้านาน

คณะนักวิจัยชาวบ้าน เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยชุมชน มุลินธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์ชยันต์ วรรณระภูติ และคุณไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ที่ให้คำแนะนำกับงานวิจัยชิ้นนี้เสมอมา

ขอขอบคุณพี่น้องปากมูนที่ได้ริเริ่มงานวิจัยไต่บ้านขึ้นมา ซึ่งทำให้เรามีแนวทางที่สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้สำหรับงานวิจัยในพื้นที่ลุ่มน้ำยม

ช่วงระหว่างทำงานวิจัยพวกเราได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานวิจัยกับพี่น้องจาก ปากมูน ราชินีไศล น้ำสงคราม เชียงของ และสาละวิน ซึ่งจากการแลกเปลี่ยนทำให้เราเรียนรู้ประสบการณ์ แนวทางแก้ไข ที่หลากหลาย อันเป็นการเติมเต็มให้งานวิจัยชาวบ้านสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น พวกเราจึงขอขอบคุณพี่น้องเครือข่ายงานวิจัยไต่บ้านทุกพื้นที่

งานวิจัยชิ้นนี้มีพี่น้องอาสาสมัครที่ช่วยเก็บข้อมูลตามโอกาสอำนวย ได้แก่ คุณหาญณรงค์ เยาวเลิศ คุณเดชชาติ ดอกหอม คุณอนวัช ชันทะรักษ์ คุณนิพนธ์ สะเดียบคง คุณอัมพิกา สะเดียบคง คุณธีรภูมิ ออมแก้ว คุณพจนีย์ ขวัญเย็น คุณพันธ์ศักดิ์ บัवलอย และเยาวชนทุกคนของกลุ่ม ตะกอนยม

ขอขอบคุณ คุณพิภพ อุดมอิทธิพงศ์ ที่ช่วยกรุณาแปลบทสรุปเป็น ภาษาอังกฤษ และ “มองมุมอก เชียงใหม่” สำหรับสารคดีประกอบงานวิจัย

ขอขอบคุณหัวหน้าอุทยานแห่งชาติแม่ยมและเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่ได้ อำนวยความสะดวกในระหว่างทำงานวิจัยในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่ยม

ขอขอบคุณ มูลนิธิสู่การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (ISDSI) ที่เชื้อเพื่อ ข้อมูลพิกัด GPS ของหาดต่างๆ ในลำน้ำยม ตั้งแต่แก่งเสือเต้นไปจนถึงแก่งขาม และขอขอบคุณ พี่เอ๋ จากมูลนิธิสืบนาคะเสถียร ที่ช่วยทำแผนที่ประกอบ งานวิจัยเรื่องระบบนิเวศหาดแม่น้ำยมในครั้งนี้

งานวิจัยชิ้นนี้จะไม่สำเร็จลงได้หากขาดพี่น้องนักวิจัยชาวบ้าน ทั้ง ๔ หมู่บ้าน ที่อาศัยอยู่กับผืนป่าแม่ยมซึ่งไม่อาจจะบรรยายชื่อในที่นี้ได้ทั้งหมด ที่ได้สละเวลา แรงกาย แรงใจ อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยตลอดระยะเวลา ดำเนินงานวิจัยกว่า ๑ ปี ๑๐ เดือน ที่ผ่านมากในการร่วมกันทำงานและถ่ายทอด องค์ความรู้ที่มีอยู่เพื่อให้งานวิจัยเสร็จสมบูรณ์

หลายครั้งที่ถึงพื้นที่ต้องประสบกับปัญหามากมาย รวมทั้งเปลวแดด ที่แผดจ้า ความหนาวเหน็บจากเมฆฝน ความยากลำบากของสภาพพื้นที่ซึ่ง เป็นป่าเขา ต้องป่ายปีนยอดตอยท่ามกลางอากาศร้อน ต้องลงแม่น้ำท่ามกลาง อากาศหนาว เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลประกอบงานวิจัย ท่ามกลางความยาก ลำบากเหล่านั้นก่อให้เกิดความสุข สนุกสนาน ความเป็นกันเอง ได้ร่วมวง กินข้าวร่วมกัน จนทำให้คลายความร้อนแรงและเหน็บหนาวลงไปได้ ซึ่งจะ ครี้งติดอยู่ในหัวใจของทุกคนตลอดไป

งานวิจัยชิ้นนี้หากเกิดข้อผิดพลาดประการใด พวกเราคณะผู้ช่วย
นักวิจัยผู้ทำหน้าที่บันทึกและเรียบเรียงข้อมูลขออภัยในความผิดพลาดทั้งหมด
เราหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่ นักการเมือง
ข้าราชการ นักวิชาการ นักศึกษา นักธุรกิจ พ่อค้า และประชาชน จะได้นำไปใช้
ประโยชน์ โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงกับการวางแผน การตัดสินใจ
โครงการขนาดใหญ่ต่างๆ อย่างเช่น โครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ที่สร้าง
ความเดือดร้อนและกังวลใจให้กับชาวบ้านมานานกว่า ๑๕ ปี ได้นำไปทบทวน
ข้อมูล เหตุผล และความเหมาะสม ให้เกิดความเป็นธรรมต่อคนในสังคม และ
เห็นคุณค่าและประโยชน์จากการอนุรักษ์ป่าสักทอง อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเห็นถึงเศรษฐกิจของชุมชน ที่เป็นรากแก้วของสังคมไทย
พืงที่ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจจึงควรยกเลิกโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น
ด้วยเหตุ ด้วยผล ด้วยความกล้าหาญทางคุณธรรม จริยธรรม และหาทาง
แก้ไขปัญหา น้ำแล้ง น้ำท่วม ให้กับประชาชนผู้เดือดร้อนในเขตลุ่มน้ำยม
อย่างยั่งยืน โดยอาศัยองค์ความรู้ของชาวบ้าน ชุมชน นักวิชาการ องค์กร
สิ่งแวดล้อม องค์กรภาคประชาชน ที่เสนอทางเลือก ทางออก ในการแก้ไข
ปัญหาภัยแล้ง น้ำท่วม มานานนับ ๑๐ ปีแล้ว เพื่อความผาสุกของชาวบ้าน
ชุมชน และประชาชน ลืบต่อไป

ด้วยความสำนึกใน

คณะนักวิจัยชาวบ้านแก่งเสือเต้น

มหาวิทยาลัยชุมชน

มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์

เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN)

คงศักดิ์งาม แม่น้ำยม ฤดูแล้ง ๒๕๔๗

คำนำ

งานวิจัยชาวบ้าน

ปกตงานวิจัยที่เคยเห็น เป็นงานวิจัยที่นักวิชาการทำเป็นเอกสารเล่มใหญ่ เก็บไว้ตามห้องสมุดต่างๆ ซึ่งไม่ค่อยได้ใช้สักเท่าไร เนื่องจากเป็นภาษาที่ไม่ค่อยคุ้นชิน โดยเฉพาะชาวบ้าน แต่งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยที่ชาวบ้าน (ชาวบ้าน) ทำกันเอง โดยชาวบ้านเป็นนักวิจัย อาศัยกรอบกฎ กติกา และระเบียบวิธีวิจัยที่นักวิจัยทั่วไปเขาทำกัน หากเปรียบก็เหมือนกับการบันทึกการเล่าโดยอาศัยประสบการณ์ของตัวนักวิจัยเอง อย่างมีลำดับ มีขั้นตอน มีการบันทึก มีภาพประกอบ จับต้องได้ พิสูจน์ได้ เพื่อจะได้สื่อสารกับสาธารณะ และเป็นการถ่ายทอดต่อไปได้ เดิมชุมชนใช้วิธีการถ่ายทอดรุ่นต่อรุ่น รุ่นปู่สู่รุ่นพ่อ รุ่นพ่อสู่รุ่นลูก โดยการเล่าเป็นนิทาน ตำนาน ซึ่งเป็นการเล่าสู่กันฟังในโอกาสต่างๆ แต่ปัจจุบันนี้ลูกหลานไม่ค่อยอยู่บ้าน พ่อแม่ก็ต้องเร่งหาเงินส่งลูกไปเรียน ยิ่งเรียนมากก็ยิ่งไกลบ้านไม่มีเวลา ลูกหลานก็ไม่รับทราบประวัติหมู่บ้าน ตำนานชุมชน ร้อยอย่างเดียวจากตำราที่โรงเรียน ยิ่งเรียนมากยิ่งไม่เชื่อพ่อแม่ ถูกกล่าวหาว่ารู้นอกตำรา คนเฒ่าคนแก่ก็น้อยใจ ทำให้ไม่อยากเล่าเรื่องราวความเป็นมาของหมู่บ้านและวิถีชีวิตที่ทำกันมาให้ลูกหลานฟัง ด้วยเกรงว่าจะถูกตำหนิ ทำให้คนในชุมชนและคนรุ่นใหม่ไม่รับทราบประวัติชุมชน ตำนาน และประเพณีที่คนรุ่นเก่าๆ ได้ยึดถือกันมาหลายชั่วอายุคนทำให้ไม่มีการถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อมาได้ปฏิบัติสืบต่อ

งานวิจัยครั้งนี้ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นตัวหนังสือ เพื่อที่จะได้จุดประกายให้คนในชุมชน ได้ถกเถียงและพูดคุยกันถึงประเด็นที่ได้ทำการวิจัยกันมากขึ้น ถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนให้เห็นการปรับตัวตามกระแสได้ทันกับสถานการณ์ และเป็นการสะท้อนให้คนอื่นได้ติดตามและรับรู้ด้วยกัน ถือเป็นคุณูปการสำหรับทุกคน และที่สำคัญเราได้บันทึกวิจัยอีกนับร้อยคน จาก ๔ หมู่บ้าน ด้วยความภูมิใจว่านี่คือสิ่งที่พวกเราทำกันขึ้นมา ด้วยความสามารถ ถึงแม้จะจากไปก็ได้อันทีก็ไว้เป็นอนุสรณ์กับลูกหลานสืบทอดต่อไป ปรานานานเท่านั้น

สิทธิชุมชนในการดูแลทรัพยากร กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ รับรองสิทธิชุมชนที่จะรักษาจารีตประเพณี วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชุมชนรวมตัวกันดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน สิ่งเหล่านี้เป็นสิทธิที่ถูกกำหนดไว้ และบางพื้นที่ก็ได้กระทำอย่างเป็นธรรมชาติ โดยที่ไม่ต้องยกกฎระเบียบมาเรียกร้องอีก แต่สถานการณ์ของชาวบ้านตำบลสะเคียบ หากดูจากประวัติความเป็นมาแล้ว จำเป็นที่ต้องยกกฎหมายมากล่าวอ้าง เพราะสิ่งที่เราระบุไว้ในการศึกษานี้จะหายไปโดยฉับพลัน หากมีโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นเกิดขึ้น ดังนั้น สิ่งที่ได้จากการวิจัยนี้คือความเป็นจริง ไม่ใช่สิ่งสมมุติอีกต่อไป

มาตั้งวันนี้งานวิจัยชิ้นนี้สามารถตอบได้ว่าชาวบ้านมีการจัดการทรัพยากรในป่าแม่ยมอย่างไรบ้าง ระบบนิเวศในพื้นที่นี้มีลักษณะเช่นไร รวมไปถึงสัตว์ป่า พันธุ์ปลา เครื่องมือหาปลา สมุนไพร พืชผัก เช่น ผักพื้นบ้าน เห็ด หน่อไม้ มีจำนวนเท่าไร รวมทั้งรายละเอียดต่างๆ เช่น ลักษณะ วิธีการเก็บหา การใช้ประโยชน์ สามารถระบุข้อมูลได้ชัดเจน ซึ่งจะไม่มีการค้าขายข้อมูล หากมีบุคคลภายนอกสอบถามชาวบ้าน

นอกจากนั้นประเพณีวัฒนธรรมได้รับการบันทึกความเป็นมาของชุมชนว่า อยู่มาแล้วนับร้อยปี มีการถ่ายทอดอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ ควรที่จะได้รับการสืบทอดต่อไปอย่างยิ่ง เนื่องจากสังคมที่นี้อยู่กันแบบเครือญาติ เรียกได้ว่า อยู่อย่างมีรากเหง้า มีตัวตน เมื่อเกิดปัญหาในชุมชนก็แก้กันตัวเอง ต่างจาก ชุมชนใหม่ที่ไม่มีรากเหง้า ต่างคนต่างมา ต่างคนต่างอยู่ มีกฎระเบียบแต่ไม่ ปฏิบัติตาม ดังนั้นในปัจจุบันชุมชนจะอยู่ได้ต้องประกอบด้วย

๑. มีรากเหง้าของชุมชน มีที่มาที่ไป เมื่อชุมชนเห็นว่าตัวเองมีรากเหง้า ก็จะทำให้รู้สึกรักตัวเอง รักชุมชน

๒. มีทรัพยากรที่พึ่งพิงอยู่ได้ เช่น เห็ด ฝัก หน่อไม้ ปลา สิ่งเหล่านี้ มีต้องซื้อหา ธรรมชาติได้สร้างไว้ให้แล้ว

๓. มีวัฒนธรรม อารยธรรม และประเพณีต่างๆ เป็นตัวบ่งชี้ ความเป็นตัวตนของชุมชน

สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้คนภายนอกได้รับรู้และเกิดความเข้าใจชาวบ้าน สะท้อนมากขึ้น เมื่อได้อ่านงานวิจัยฉบับนี้

“หันกลับมายอมรับฤดูกาลอย่างเข้าใจ อย่าสับสน ตั้งสติให้คิดว่าจะทำอะไรต่อไปในอนาคต เราจะอยู่อย่างดีนร และไร้ความสุข หรือจะอยู่อย่างเข้าใจธรรมชาติ และมีความสุขในทรัพยากรที่เรามีอยู่และใช้อย่างเข้าใจ”

ด้วยพลังศรัทธาและเคารพธรรมชาติ

หาญณรงค์ เยาวเลิศ

ผู้ช่วยเลขาธิการฝ่ายวิชาการและนโยบาย

มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชินูปถัมภ์

สมาชิกรัฐสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ชุดที่ ๒

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ	ก
คำนำ	ง
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
Executive Summary	ท
แผนที่ระบบนิเวศหาดบอนแก่น้ำยม	บ
๑ ระเบียบวิธีวิจัย	ก
๒ สังคมวัฒนธรรม	๑๓
๓ ระบบนิเวศลุ่มน้ำยมตอนบน	๔๙
๔ พืชผัก เห็ด หน่อไม้ และเศรษฐกิจผลผลิตจากป่า	๖๓
๕ สมุนไพรจากป่าแม่ยม	๙๑
๖ สัตว์ป่า	๑๐๓
๗ พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำลุ่มน้ำยมตอนบน	๑๑๗
๘ ทรัพยากรไม้ในป่าแม่ยม	๑๓๗
๙ ป่าสักทองกลางกระแสพัฒนา	๑๕๕
ภาคผนวก	๑๖๒
- รายชื่อนักวิจัยแต่ละประเด็น	๑๖๓
- รายชื่อระบบนิเวศ	๑๖๙
- รายชื่อผัก เห็ด หน่อไม้	๑๖๙
- รายชื่อปลา	๑๗๑
- รายชื่อสัตว์ป่า แมลง	๑๗๒
- รายชื่อสมุนไพร	๑๗๓
- รายชื่อพันธุ์ไม้	๑๗๖

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

งานวิจัยจาวบ้าน แม่น้ำยม ป่าสักทอง วิถีชีวิตของคนสระเตียบ จัดทำโดยจาวบ้าน (ชาวบ้าน) จาก ๔ หมู่บ้านในตำบลสระเตียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ที่ตั้งชุมชนอยู่ในผืนป่าและแม่น้ำในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ยม การศึกษาครอบคลุมพื้นที่ลำน้ำยมและป่าสองฝั่งแม่น้ำ เริ่มตั้งแต่บริเวณแก่งเสือเต้น อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ไปจนถึงแก่งขาม บ้านทุ่งคันศรี อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา

ศึกษาข้อมูลฐานทั้งหมด ๗ ประเด็น ได้แก่ ๑) ระบบนิเวศ ๒) ผัก เห็ด หน่อไม้และเศรษฐกิจผลผลิตจากป่า ๓) สมุนไพร ๔) สัตว์ป่า และแมลง ๕) พันธุ์ปลา ๖) ทรัพยากรไม้ในป่าแม่ยม ๗) สังคมและวัฒนธรรม เพื่อนำมาอธิบายความสัมพันธ์ซับซ้อนของระบบนิเวศความหลากหลายของทางชีวภาพในผืนป่าและแม่น้ำยม รวมถึงวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของจาวบ้าน ที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรและระบบนิเวศดังกล่าว ตลอดจนความรู้ของชุมชน พิธีกรรม ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของจาวบ้าน

งานวิจัย แม่น้ำยม ป่าสักทอง วิถีชีวิตของคนสระเตียบ ได้นำเอาวิธีการวิจัยไทบ้านที่ดำเนินการที่ปากมูนมาปรับใช้ ทั้งการประชุมกลุ่มนักวิจัย การลงพื้นที่ภาคสนาม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ตลอดจนการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และยังคงตั้งอยู่บนหลักพื้นฐานงานวิจัยไทบ้าน คือ จาวบ้าน

เป็นนักวิจัย ใช้ความรู้พื้นฐาน ความรู้ท้องถิ่นในการอธิบายข้อมูลในประเด็นต่างๆ โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นผู้จัดบันทึกและจัดทำเอกสาร

การศึกษาคำเนินการตั้งแต่เดือนมกราคม ๒๕๔๗-พฤศจิกายน ๒๕๔๘ รวมระยะเวลาทั้งสิ้น ๑ ปี ๑๐ เดือน

ผลการศึกษาพบว่าระบบนิเวศบริเวณลุ่มน้ำยมตอนบน เป็นระบบนิเวศที่มีความสลับซับซ้อน นักวิจัยได้แบ่งระบบนิเวศลุ่มน้ำยม ออกเป็น ๒ ประเภท คือ ระบบนิเวศทางบก ได้แก่ ป่าเห่า ป่าเปิง ป่าพะ และพื้นที่สันดอนริมน้ำ ส่วนระบบนิเวศทางน้ำ ได้แก่ วัง หาด แก่ง หลง ลั้ง และห้วยสาซา ซึ่งความหลากหลายของระบบนิเวศย่อยนี้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นบ้านของปลานานาชนิดและเป็นแหล่งหากินของจาวบ้าน

ผัก เห็ด หน่อไม้ ในป่าแม่ยม การศึกษาพบพืชผักทั้งหมด ๙๑ ชนิด โดยแบ่งเป็นพืชผักจากป่า ๔๙ ชนิด และพืชผักบ้าน หรือพืชผักที่จาวบ้านปลูกได้เอง ๔๒ ชนิด เห็ด ๒๖ ชนิด และหน่อไม้ ๗ ชนิด ซึ่งสอดคล้องกับระบบนิเวศป่าไม้ เพราะพืชผัก เห็ด หน่อไม้ ขึ้นในพื้นที่ป่าแม่ยมในระบบนิเวศย่อยที่สลับซับซ้อนต่างๆ ตามฤดูกาล จาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์และเก็บหาเพื่อนำมากินและมาขายสร้างรายได้ ซึ่งรายได้ที่เกิดจาก ผัก เห็ด และหน่อไม้คิดเป็นเงินหลายแสนบาทต่อปี

ผลการศึกษาประเมินสมุนไพร พบว่าจาวบ้านมีความรู้ในการเข้าถึงพืชสมุนไพรถึง ๑๙๐ ชนิด แบ่งตามลักษณะของพืชเป็นประเภทไม้ยืนต้นจำนวน ๕๔ ชนิด ไม้พุ่ม ๔๐ ชนิด ไม้ที่มีลักษณะเป็นกอ ๕๗ ชนิด ไม้เครือหรือไม้เลื้อย ๓๙ ชนิด และเห็ด ๑ ชนิด ซึ่งพืชสมุนไพรเหล่านี้คือความมั่นคงทางด้านสุขภาพ และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน เพราะพืชสมุนไพรบางชนิดใช้เป็นส่วนประกอบในการทำลูกแป้งผลิตเหล้าพื้นบ้านของจาวบ้าน นอกจากนั้นแล้วการถ่ายทอดเรื่องภูมิความรู้พืชสมุนไพรของจาวบ้านได้มีการ

ลืบทอดจากตำราหมอยาเมือง โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการลืบทอดจากปู่ย่า ตายายของคนที่ เป็นหมอยามาก่อน หรือเรียนรู้จากการปฏิบัติตามผู้เฒ่าผู้แก่ ในการเก็บหาสมุนไพรมาทำยา แล้วสอบถามถึงชื่อ วิธีการใช้ เมื่อมีอาการเจ็บป่วยก็สามารถรักษาตนเองได้

เนื่องจากเขตพื้นที่การวิจัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ยม จึงมีการศึกษาประเด็นสัตว์ป่าด้วย ในการศึกษาครั้งนี้ไม่ได้ศึกษาในเชิงปริมาณของ สัตว์ป่า แต่เป็นการศึกษาถึงความเชื่อของชุมชนในการรักษาสัตว์ป่า

โป่ง คือ แหล่งแร่ธาตุของสัตว์ป่า ซึ่งสัตว์ป่าจะลงมากินดินโป่งตาม พื้นที่ต่างๆ เพื่อเสริมแร่ธาตุให้แก่ร่างกาย โป่งมีทั้งโป่งดินและโป่งน้ำสัตว์ แต่ละชนิดก็จะหมุนเวียนกันเข้ามาใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี

ตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน โป่งจะมีผีป่าผีโป่งดูแลรักษา ชาวบ้านจะไม่เข้าไปขุมยิงสัตว์ป่าตามโป่ง เนื่องจากเกรงว่าผีป่าผีโป่งจะทำร้าย

นอกจากนั้นแล้วตามความเชื่อของชาวบ้านยังมีสัตว์ป่าที่ห้ามล่า อย่างเด็ดขาด คือ นกยูงหากใครทำร้ายหรือฆ่านกยูงจะเป็นเรื่องที่ “ซิด” คือ คนที่ฆ่านกยูง จะพบกับความโชคร้ายทั้งตัวเองและครอบครัว การทำมาหากิน จะไม่เจริญรุ่งเรือง พบแต่ความฉิบหาย หรือเจ็บไข้ได้ป่วย ฉะนั้นชาวบ้านจึง ไม่ฆ่าหรือทำร้ายนกยูง

ผลการศึกษาในประเด็นพันธุ์ปลา พบพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำทั้งหมด ๘๓ ชนิด หอย ๔ ชนิด ปู ๔ ชนิด กุ้ง ๒ ชนิด กบ ๒ ชนิด และเขียด ๓ ชนิด

ในจำนวนปลาทั้งหมด ๘๓ ชนิด เป็นพันธุ์ปลาท้องถิ่น ๗๗ ชนิด ปลาต่างถิ่น ๖ ชนิด โดยการศึกษาครั้งนี้ได้เน้นศึกษาเฉพาะปลาที่ชาวบ้าน จับได้เป็นประจำเท่านั้น ไม่ได้ทำการศึกษารายละเอียดของปลาที่หายาก ไก่ล้นธุ์พันธุ์และปลาต่างถิ่น

ผลการศึกษาพบพันธุ์ปลาที่ชาวบ้านจับได้เป็นประจำ มี ๕๓ ชนิด แยก เป็นปลาหนัง ๑๗ ชนิด ปลาเกล็ด ๓๖ ชนิด ปลาเหล่านี้อาศัยอยู่ในระบบ

นิเวศของแม่น้ำยม คือ วัง หาด แก่ง หลง ตั้ง และห้วยสาขา ซึ่งระบบนิเวศ
ย่อยทั้งหมดนี้มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตของปลา

ผลการศึกษาในประเด็นทรัพยากรไม้ในป่าแม่ยม แบ่งออกเป็น ๔ ช่วง
คือ

๑. ป่าแม่ยม วิถีชีวิตของชาวบ้าน และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
(ก่อนปีพ.ศ. ๒๕๐๐) ซึ่งเป็นการพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์
เก็บหาของป่า จำพวกพืชอาหาร ยาสมุนไพร ไม้ฟืน การนำไม้มาใช้สร้างบ้านเรือน
หรือยุ้งฉางข้าว ทำของใช้ในบ้าน

ในด้านการเพาะปลูก ชาวบ้านปลูกข้าวไร่ พืชผักอาหารและพืช
ใช้สอยต่างๆ เช่น พริก ถั่ว งา ฝ้าย ยาสูบ พื้นที่ทำไร่ก็จะแทรกตัวอยู่ตามป่า
ริมแม่น้ำยมเนื่องจากดินบริเวณป่าริมแม่น้ำยมนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ดินดี
น้ำดี และที่สำคัญอยู่ใกล้กับแหล่งอาหาร ทั้งอาหารจากแม่น้ำ และจากป่า

ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาป่าแม่ยมในการดำรงชีวิต ไปพร้อมกับ
ความล้าสมัยที่มิต่อคุณค่าของป่าไม้ วิถีชีวิตของชาวบ้านในการเก็บหาของป่า
ล่าสัตว์หรือตัดไม้ใช้สอย ชาวบ้านก็จะคำนึงถึงความเชื่อเรื่องป่ากับผีรักษา
(รักษา) ด้วยความเชื่อที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างล้วนแล้วแต่มี
สิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าป่าเจ้าเขาเป็นเจ้าของ หากใครต้องการใช้ประโยชน์ต้องทำ
พิธีบอกกล่าวและเลี้ยงผีทุกปี ดังนั้นในชุมชนจึงมีความเชื่อเรื่องผี มีทั้งผีบ้าน
ผีไร่เนา ผีป่าเขา ผีน้ำและเหมืองฝาย เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการจัดการทรัพยากร
อย่างยั่งยืนและเคารพธรรมชาติ

๒. ป่าแม่ยมระหว่างการสัมปทานป่า (หลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐)
นับตั้งแต่ประมาณปี ๒๔๙๐ ป่าไม้ในประเทศไทยรวมทั้งป่าแม่ยม ได้รับ
อนุญาตจากรัฐให้สัมปทานป่าไม้โดยเฉพาะไม้สัก หลังจากปี พ.ศ. ๒๔๙๕
ได้มีบริษัทเอกชน ชื่อ บริษัทอีสเอเชียติก เข้ามาสัมปทานไม้ป่าแม่ยมอีกครั้งหนึ่ง
การทำไม้ของบริษัทได้ส่งผลกระทบต่อชาวสระเขียบค่อนข้างมาก

เช่น การปล่อยท่อขนส่งไหลไปตามน้ำนั้นได้ก่อให้เกิดความเสียหายกับเหมืองฝายของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ไม่มีผู้รับผิดชอบ แต่การสัมปทานไม้ที่อยู่ในความรับรู้และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากที่สุด คือการทำไม้โดยบริษัทชาติปิบูลย์ และบริษัทแพร์ทำไม้ ที่เข้ามาสัมปทานไม้ป่าแม่ยมในช่วงหลังปี ๒๕๐๐ ซึ่งชาวบ้านได้เข้าไปรับจ้างเป็นคองงานตัดไม้ให้กับบริษัทและเกิดการเรียนรู้อการตัดไม้

๓. หลังหมดยุคของการสัมปทานป่า วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลง จากการยังชีพด้วยการเพาะปลูกและเก็บหาของป่า ที่เริ่มหันมารับจ้างทำไม้ ปล่อยให้กลุ่มผู้หญิงและคนแก่ทำนาทำไร่ ผู้ชายวัยแรงงานส่วนใหญ่เข้าป่ารับจ้างทำไม้ ภายหลังจากชาวบ้านส่วนหนึ่งเริ่มเรียนรู้อการตัดไม้ด้วยเครื่องมือสมัยใหม่ ชาวบ้านจึงออกจากการทำไม้ให้กับบริษัทมาทำไม้ขายเอง ซึ่งสะท้อนไปในขณะนั้นต่างมีวิถีชีวิต และเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับการทำไม้เป็นหลัก

๔. การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ “เลิกตัดไม้ ตั้งกลุ่มราษฎรรักษาป่า รักษาป่า รักษาชุมชน”

ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ชาวบ้านจึงได้ตั้งกลุ่มราษฎรรักษาป่า และร่วมกันออกกฎเกณฑ์ของชุมชนเพื่อใช้เป็นมาตรการในการหยุดการตัดไม้ทำลายป่า และร่วมกันอนุรักษ์ โดยกฎเกณฑ์ต่างๆ ผ่านที่ประชุมชาวบ้าน และยึดถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด มีบทลงโทษที่ชัดเจน ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองค่อยๆ ลดลง ส่วนความขัดแย้งกับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ นั้น ชาวบ้านต้องใช้ทั้งไม้ก่อนไม้แข็ง การรณรงค์สาธารณะ และอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้นำชุมชนในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง เมื่อกลุ่มชาวบ้านมีความเข้มแข็งและเอาจริงกับเรื่องนี้ กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่มีความขัดแย้งก็ค่อยๆ ลดลงไป

ในปี ๒๕๓๖ ชาวบ้านจึงได้ตกลงกันที่จะเลิกการตัดไม้ทำลายป่าอย่างเด็ดขาด ด้วยการเชิญนักการเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น อธิบดี

กรมป่าไม้ มารับมอบเครื่องมือการตัดไม้ของชาวบ้านทั้งหมด เพื่อเป็นการประกาศเจตนารมณ์และให้คำมั่นสัญญาของชาวบ้านที่จะเลิกทำไม้และจะดูแลรักษาป่าแม่ยมด้วยตนเอง ซึ่งในครั้งนั้นมีแม่ทัพภาคที่ ๓ เป็นผู้รับมอบเครื่องมือทำไม้ทั้งหมด

นับแต่นั้นมาชาวบ้านจึงได้ดำเนินการอนุรักษ์ป่าแม่ยม ภายใต้กลุ่มราษฎรรักษาป่า มีกิจกรรมต่างๆ เช่น การปลูกป่าเพิ่มเติม การรณรงค์ตัดต้นไม้ในสวนสาธารณะ การขุดลอกคูน้ำ และสืบชะตาแม่น้ำ ควบคู่ไปกับการรณรงค์ตัดต้นไม้ที่รกร้างแล้วเพื่อรักษาป่าแม่ยมและสิทธิชุมชน และยึดถือปฏิบัติตามกฎที่ร่วมกันตั้งขึ้นอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบัน

ค่านิยมวัฒนธรรมของชาวสะเต็ยบ ชาวบ้านสะเต็ยบถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมด จากการสืบเชื้อสายเดียวกันมาตั้งแต่ครั้งอดีตโดยอพยพมาจากบ้านทุ่งกว๋างแดง เขตเมืองสา (ปัจจุบัน คือ อำเภอสา จังหวัดน่าน) เมื่อ ๒๐๐ กว่าปีก่อน ชาวบ้านมีวัฒนธรรมการกินอยู่ จารีตประเพณี ระเบียบปฏิบัติที่เหมือนกันหรือคล้ายกัน โดยผ่านทางความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมต่างๆ ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ชาวบ้านจะเคารพยำเกรง ไม่กระทำการอันใดที่เป็นการผิดจารีตประเพณี ปฏิบัติตามกฎหมายเกณฑ์ของชุมชน นอกจากนั้นแล้วชาวบ้านยังมีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนถามไถ่สารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกันและร่วมในพิธีกรรมต่างๆ สร้างความแน่นแฟ้นและเหนียวแน่นให้กับชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

